

Алевтина Сивцова, Ольга Акімова

125 років науковій бібліотеці Інституту біології південних морів

Подано розгорнуту історію установи. Описано її рідкісні специфічні фонди. Розкрито визначальну роль учених у створенні, становленні, повоєнному відновленні бібліотеки, поповненні та формуванні масивів.

Історія створення найстаріших бібліотек наукових установ невіддільна від поступу вітчизняної науки, імен видатних учених. Самим фактом свого існування такі бібліотеки нерідко зобов'язані їх подвижництву. Так, засновник Карадазької біологічної станції Т.В'яземський все життя своїм коштом купував найцінніші вітчизняні та зарубіжні наукові видання з описової та експериментальної біології, ретельно підбирав для станції сорокати-сячний фонд, що не втратив наукової цінності й нині.

Показова щодо цього й історія бібліотеки Інституту біології південних морів (ІнБПМ) - найстарішої (після Львівського природознавчого музею) бібліотеки НАН України.

На 2-му з'їзді російських природознавців і лікарів (Москва, 1869) молодий М.Миклухо-Маклай запропонував створити зоологічну станцію, при цьому підкресливши, що її існування неможливе без спеціальної бібліотеки. Тому, коли Новоросійське товариство природодослідників (Одеса), що взялося організувати біологічну станцію в Севастополі, навесні 1871 р. відкрило її, вона вже мала книгозбірню. Ще за рік до цієї події член товариства барон А.Стюарт закупив необхідну літературу на виділені кошти. Один з перших завідувачів Севастопольської біологічної станції (СБС) В.Ульянін відзначає в своїх звітах, що фонди бібліотеки зростали переважно за рахунок пожертв від установ, різних товариств і приватних осіб.

Висуваючи ідею створення станції, М.Миклухо-Маклай розповів, що коли вони з відомим зоологом А.Дорном заснували Неаполітанську зоологічну станцію, то разом з необхідними приладами, від'їжджаючи, залишили на ній свої книги для майбутньої бібліотеки. Дослідник припускав, що вчені, які працюватимуть на станції, даруватимуть бібліотеці свої книги й роботи. Саме так почала формуватися книгозбірня СБС, яка через п'ять років після відкриття станції нараховувала 678 томів. Перший її друкований каталог було опубліковано в четвертому томі «Записок Новоросій-

кого товариства природодослідників». Книги й відбитки праць дарували, приїжджаючи працювати на станцію, академіки О.Ковалевський, В.Заленський та ін. Хоча сама вона існувала на пожертви, все ж її керівництво відшукувало засоби для поповнення бібліотечного фонду. Так, у 1880 р. за тисячу крб. було куплено 1135 прим. з особистого зібрання барона А.Стюарта. Тому завідувач СБС С.Переяславцева на засіданні 8-го з'їзду російських природодослідників і лікарів 5 січня 1889 р. могла з гордістю доповісти, що бібліотека станції нараховує вже 2209 прим., у тому числі 860 іноземних журналів.

Особливо зобов'язана станція і бібліотека її першому директору академіку О.Ковалевському. В.Заленський відзначав: «Він (О.Ковалевський - С.А., А.О.) зумів віднайти для неї кошти, зацікавити приватних осіб до по-

жертв, знайти людей, які керували її зведенням, і завжди вона залишиться пам'ятником його зусиль і праць на користь науки».

І справді, серед дарувальників, чиї імена обов'язково називаються в звітах станції, видатні вітчизняні й зарубіжні вчені: академік М.Насонов, професори О.Остроумов, І.Кеппен (Київський університет), англієць А.Агассіс, француз Маіон та ін. Після смерті О.Ковалевського (1901) його дружина передала станції приватну бібліотеку вченого, а в 1934 р. ще частину книжок - його дочка Л.Шев'якова. Дар цей став ядром фонду.

Штатного бібліотекаря на станції за браком коштів довго не було. Відомо, що, навчаючись за кордоном, С.Переяславцева водночас працювала бібліотекарем у громадській книгозбірні. Тому, природно, турбота про бібліотеку станції та організацію її фонду, видача книг лежали на її плечах. Першим (не за штатом) бібліотекарем був І.Куницький, який поєднував цю роботу з обов'язками молодшого зоолога СБС. 1902 р. він склав (опублікований тільки 1914 р.) повний «Каталог бібліотеки Севастопольской биологической станции Императорской Академии наук».

Чимало років СБС очолював академік С.Зернов, який добре знав фонд і міг порекомендувати студентам-практикантам будь-який посібник з потрібної їм

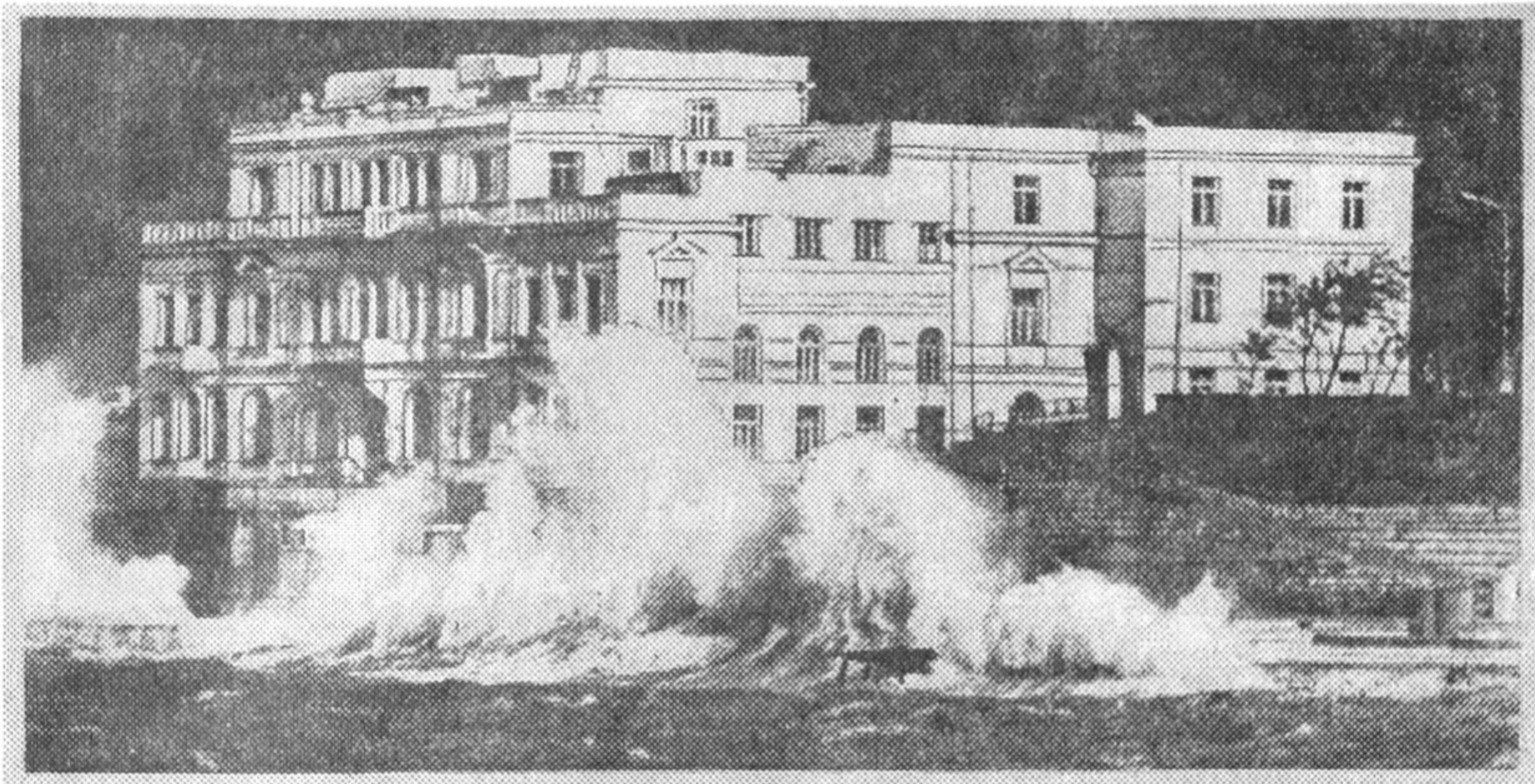
теми. Його дружина В.Зернова стала першим штатним бібліотекарем станції. Вона активно займалася складанням карткового каталогу. Протягом багатьох років «на громадських засадах» працювала Л.Якубова, яка спочатку добровільно, ще не будучи в штаті станції, розбирала й систематизувала комплекти журналів та серійні видання, одержувані в обмін на видання СБС, редагувала картковий каталог.

Завідувачка бібліотекою у 20-ті роки В.Нікітіна впорядкувала каталог і почала готувати до друку бібліографію праць по Чорному морю (опубліковано в 1939 - 1940 рр.).

До 1941 р. було зібрано велику кількість літератури

склепінчасте вікно з трьома тонкими витими колонами, з якого відкривається краєвид на безмежні морські простори. На передньому плані - розгорнута старовинна книга. У верхній частині малюнка напис готичним шрифтом: «Севастопольская биологическая станция Имп. Ак. Наук. Основ. 1871-72».

Учений-гідробіолог В.Водяницький, ставши директором СБС, взяв активну участь у відновленні бібліотеки. Сподіваючись виявити у підвалах хоча б частину книг, ретельно розбирали руїни. На жаль, надії не справдилися. В.Водяницький звернувся до Академії наук СРСР, до вітчизняних і зарубіжних учених, наукових організацій і товариств з закликом допомогти відновити бібліотеку

з біології моря, океанології та інших суміжних наук. Бібліотека стала кращою в країні та однією з кращих у світі з цієї тематики. У фондах були приватні бібліотеки академіків О.Ковалевського, В.Заленського, цінна збірка звітів знаменитої навколосвітньої експедиції на «Челленджері» під керівництвом Дж.Муррея (подарував їй станції після її відвідин). Про цю колекцію, оцінену в значну на той час суму 1500 крб., згадується у відомому виданні «Россия. Полное географическое описание нашего Отечества» за редакцією П.Семенова-Тян-Шанського.

У роки другої світової війни Севастополь жорстоко бомбардувався. Однією з перших постраждала СБС. Пряме попадання бомби зруйнувало її південне крило, в якому розміщувалася бібліотека. Частина фонду вдалося упакувати в ящики і знести в підвал, але евакуювати їх було неможливо.

Фашисти розмістили в уцілій частині будівлі станції склад і казарму. Пожежа завершила руйнування споруди. Очевидці розповідали, що на набережній біля СБС лежали купи битого лабораторного посуду, приладів, і вітер розносив сторінки обгорілих книжок. Один з перехожих підняв уцілу книгу. Це був старий англо-російський словник...

Післявоєнний Севастополь являв собою руїни. З фонду бібліотеки залишилась єдина книга. На внутрішній стороні її обкладинки зберігся екслібрис бібліотеки, автором якого, безперечно, був С.Зернов, прекрасний рисувальник. Екслібрис зображує високе

станції. Президія АН СРСР прийняла постанову про виділення дублетів з фондів бібліотек академічної системи, видань із запасного фонду БАН СРСР. Одному з авторів цих рядків під час відрядження до Ленінграда в 1971 р. довелося почути від старих бібліотечних працівників БАН розповідь про те, як Водяницький «комплектував» бібліотеку СБС з резервного фонду, що здебільшого складався з книг, вивезених з Німеччини по репараціях на відшкодування знищених і розграбованих гітлерівцями бібліотек Союзу. Вчений, який вражав працівників БАН величезною ерудицією і знанням іноземних мов, щоранку спускався в підвали і розбирав запилені купи книжок, сортуючи їх за галузями. Виходив після роботи в брудному одязі, стомлений, але добра посмішка, що так запам'яталася ленінградцям, свідчила, що він задоволений пошуком.

Художниця О.Зернова, дочка С.Зернова, згадує, що навесні 1946 р., коли вона приїхала до Севастополя у відрядження, було зведено всього два поверхи станції, але в підвалі вже стояли ящики з книгами. А в червні газета «Красный черноморец» повідомила про придбання 20 тис. книг для бібліотеки СБС. Це були цінні збірки з приватних колекцій відомих учених-гідробіологів А.Бенінга, В.Рилова, П.Усачова, які пішли з життя. Дарували книги й інші вчені та наукові установи, зокрема й зарубіжні.

У першій інвентарній книзі бібліотеки найперші записи були: *Праці наукових станцій Болгарії* (дар з Варни), *книги болгарського вченого В.Вълканова* та ін.

Після смерті С.Зернова станція придбала його розкішну наукову бібліотеку. На багатьох книгах є екслібриси, помітки й правки на полях та в тексті, зроблені авторами, автографи відомих учених. На всіх книгах колекції - екслібриси-написи «Из книг В. и С.Зерновых». Є унікальні конволюти (понад 20 прим.) з питань вивчення моря. Вони зібрані й складені особисто академіком, переплетені в севастопольських майстернях (зокрема Л.Голомштокова), і на шкіряних спинках книжок витиснено назву теми, номер тому й букви «В.С.З.» (Вікторія та Сергій Зернови). Це - збірники «Черное море» (два томи), кілька томів «Сборника статей по общей зоологии и морфологии» та «Сборник статей по изучению моря» тощо. У 1974 р. в одному з таких збірників було виявлено єдиний зі збережених у бібліотеці автографів академіка О.Ковалевського. На відбитку праці «Отчет о моих зоологических исследованиях в Севастополе летом 1899 года» («Известия Императорской Академии наук», за 1900 р.) у правому верхньому кутку дарчий напис.

Одержані з майстерні конволюти проглядалися власниками колекції. На перших сторінках прокладки або на внутрішній стороні оправи В.Зернова складала список того, що містилося в конволюті, вказуючи номер джерела згідно з порядком розміщення в збірнику. На титульному аркуші або на звороті оправи від руки писали ті самі ініціали «В.С.З.» чи ставили друкований книжковий знак «Из книг Зерновых».

Особливу увагу привертає книга-скринька. На її спинці зі світлокоричневої м'якої шкіри золотом витиснено напис: «Сборник статей по Крыму. №45». У книзі-скриньці є опис відбитків з краєзнавства зі збірки відомого археолога й нумізмата А.Бертъе-Делагарда. Відбитки збереглися лише частково, але вони цінні тим, що зібрані з рідкісних джерел.

На жаль, кількість екземплярів цієї колекції точно не відома, оскільки маленький колектив бібліотеки (на той час усього два) не міг за всіма правилами оформити прийом збірки. Книги оприходувалися в міру розпечатування ящиків, в які потрапляла різноджерельна література з 1949 по 1966 рр. В загальну інвентарну книгу записувалася література з інших колекцій - А.Бенінга, В.Рилова, М.Хартмана та ін. Окремо була зафіксована лише бібліотека П.Усачова. Після реєстрації література систематизувалася й розставлялася по відділах у загальний фонд. В інвентарних книгах у графі «Примітки» іноді позначалося: «3 книг С.Зернова» або «В дар від Херсонського музею». Окремих каталогів або картотек на ці збірки не було.

За змістом колекція С.Зернова вельми різноманітна. Це книги з гідробіології, загальної біології, зоології, екології, географії, етнографії, краєзнавства, історії науки тощо. Безперечно, такі збірки мають виділятися з загального фонду. На жаль, для цього не було можливостей.

З метою ознайомлення з рідкісними цінними колекціями книг один-два рази на рік влаштовуються виставки «Золотий фонд бібліотеки». Проводяться огляди, які розкривають зміст книг, історію створення станції-інституту, бібліотеки.

У її фонді чимало бібліографічних рідкостей. Це, зокрема, книга «По островам Малайского архипелага» В.Арнольдї з його дарчим написом, видана 1923 року накладом 5 тис. прим., праці перших російських академіків П.Паласса, С.Крашеніннікова, серія розкішно виданих і прекрасно ілюстрованих книг

німецьких мандрівників по Російській імперії, серії визначників з чудовими ілюстраціями, унікальні карти експедицій С.Зернова по Чорному морю і біоценозах Севастопольських бухт з помітками й примітками вченого, серії матеріалів наукових експедицій в Атлантичний, Індійський та Тихий океани, моря світу, зокрема англійська експедиція на «Challenger» 1873 - 1876 рр., планктонова експедиція 1889 р. на судні «Valdivia», датська океанографічна експедиція в Середноземне море 1908 - 1910 рр., німецька експедиція на судні «Meteor» (1925 - 1927) тощо. Не втратили важливості й доповіді відкриттів, видані Кембриджським університетом (1929 - 1976) та ін.

Чекають на свого дослідника й численні екслібриси. Вони ще не досліджені й ніколи не описувалися. Приміром, згадуваний екслібрис бібліотеки СБС, екслібриси книгозбірень А.Бенінга, німецького вченого М.Хартмана, М.Агафонова, П.Усачова, англійського вченого Т.Й.Баратта. Останній екслібрис - розміром 13x8 см, де зображено вченого в кріслі, який читає книгу, що лежить на масивному столі. У правому верхньому кутку - герб з латинським девізом «Veritas et Caritas».

Разом з книгами із запасників БАН свого часу було придбано частину фонду бібліотеки М.Хартмана з великою кількістю відбитків з протистології. На виданнях ученого - скромний фіолетовий книжковий знак «Max Hartmann».

Заснована 1871 року як бібліотека Севастопольської біологічної станції Новоросійського товариства природодослідників, з 1891 р. - бібліотека СБС Імператорської Академії наук, потім СБС ім.О.О.Ковалевського АН СРСР, з 1963 р. - бібліотека Інституту біології південних морів ім. О.О.Ковалевського АН УРСР, нині - бібліотека ІнБПМ ім. О.О.Ковалевського НАН України - такий шлях, пройдений книгозбіркою за 125 років існування. У ній працювали: І.Куницький, В.Зернова, В.Нікітіна, А.Шаврова, А.Перрон, О.Зубарь, Р.Полікарпова та ін. На жаль, професійний бібліограф з'явився у штаті лише в 1970 р. Це - А.Сивцова. Відтоді розпочалося перетворення каталогів, створення картотек, запровадження УДК і державних стандартів бібліографічного опису творів друку. Вперше було введено в практику виконання письмових бібліографічних довідок за запитом учених інституту та сторонніх організацій, встановлено постійний творчий контакт з Одеською державною науковою бібліотекою ім.М.Горького. Спільно з нею з 1985 по 1989 рр. було підготовлено й опубліковано серію бібліографічних покажчиків «Биология Черного и Азовского морей» за 1917 - 1977 (9 випусків у 11 книгах). Другу серію в 6 випусках за 1917 - 1988 рр. опубліковано з 1990 по 1992 рр. Крім цих покажчиків, був підготовлений і виданий до 100-ліття відкриття сіркокисневого зараження Чорного моря бібліографічний покажчик «Сероводород Черного моря» (1990). У 1993 р. вийшов друком бібліографічний покажчик «Антропогенная эвтрофикация Черного моря и ее последствия». У рукопису - покажчик робіт співробітників СБС - ІнБПМ за 110 років, у картках - за останні 15 років. Підготовлено до друку бібліографічний покажчик «Северо-западная часть Черного моря», в якому відбито літературу за всі роки, починаючи від найперших публікацій.

Нині у фонді бібліотеки (150 тис. од.зб., 70 % - іноземними мовами) є література з гідробіології, океанології, екології, ботаніки, мікробіології, загальної зо-

ології, паразитології, фізіології й біохімії водних організмів, з окремих суміжних питань математичного моделювання, гідрології, гідрохімії, біофізики та біохімії. Найповніше представлені праці гідробіологічних, рибогосподарських та океанографічних організацій, вітчизняних і зарубіжних морських експедицій.

У бібліотеці працюють досвідчені, кваліфіковані фахівці, які здебільшого добре володіють іноземними мовами.

Встановлення особистих контактів з закордонними центрами та бібліотеками дає змогу комплектувати фонд багатьма іноземними виданнями. Опановується комп'ютер, що дасть змогу підвищити рівень інформаційного забезпечення співробітників інституту.

У 1994 р. книгозбірня стала членом EURASLIC - міжнародної асоціації бібліотек та інформаційних центрів з морських і водних наук. Її мета - об'єднання бібліотек Європи в єдину інформаційну мережу*.

Існує домовленість між членами асоціації щодо безкоштовного ММБА. EURASLIC підготувала проєкт зі створення Європейського морського довідника.

* Асоціація має періодичне видання Newsletter EURASLIC, де вміщуються відомості про бібліотечне життя, про діяльність асоціації в період між конференціями, інформація про дублетну літературу, періодика для безплатного обміну, про бібліотечні програми й спільні проєкти.

Наша книгозбірня бере участь у цьому проєкті як національний партнер від України.

Одне з завдань асоціації - організація курсів з навчання використання сучасних засобів інформації. Бібліотека ІнБПМ, де створено п'ять баз даних, прийняла рішення інсталювати комп'ютерну бібліотечну програму CDS/ISIS.

Завідуюча бібліотекою О.Акимова була учасником V конференції EURASLIC (Польща, 1994). На 21-й конференції IAMSLIC (Великобританія, 1995) виступала з доповіддю «Морські бібліотеки України - сьогодні». На VI конференцію EURASLIC (Мальта, 1996) було відправлено її доповідь «Інститут біології південних морів та його бібліотека: 125 років розвитку й прогресу».

З 1996 р. бібліотека працює як робоча група в ASFIS (Інформаційна система з водних наук і рибальства), готуючи бібліографічну інформацію для міжнародної бази даних ASFA, щоб учені інституту могли користуватися нею на CD-ROM. Найближчим часом бібліотеці будуть доступні інформаційні ресурси через INTERNET (робочі станції встановлюються).

Отже, нині найстаріша (серед наукових бібліотек України) книгозбірня стає однією з сучасно оснащених та організованих. Її унікальні фонди з часом будуть доступні всім зацікавленим у будь-якій точці земної кулі.

Пер. з рос. Н.Солонської

Ніна Панічева 10 років Гончарській книгозбірні України

У старовинному містечку Опішному на Полтавщині - всесвітньо відомому центрі гончарського промислу України - на клопотання громадськості, творчих спілок діячів науки й культури в 1986 р. створено Державний музей-заповідник українського гончарства, одним з підрозділів якого є Гончарська книгозбірня. Комплектувати її допомагали свого часу чимало бібліотек: НБУ ім.В.І.Вернадського, Національна парламентська, Державна історична, Львівська наукова ім.В.Стефаника, Харківська наукова ім.В.Короленка, Херсонська наукова ім.М.Горького, Зінківська Центральна районна, Опішненська для дорослих, а також книгозбірні Росії: Державна історична, Державна публічна ім.М.Салтикова-Щедрина та БАН.

Спочатку Гончарська бібліотека розміщувалася в кімнаті, виділеній заводом «Художній керамік». У 1990

р. опішненською селищною радою на баланс Музею було передано напівзруйноване приміщення, яке його працівники самі відбудували. 20 листопада 1992 р. спеціалізовану бібліотеку з проблем гончарства було відкрито. У її фондах - видання з історії, філософії, культури, етнографії, археології, народного мистецтва, традиційних ремесел та промислів, музеєзнавства. Поповнюються вони літературою довідкового характеру, зокрема енциклопедіями, словниками. Частина літератури - іноземними мовами.

Книгозбірня має унікальні дореволюційні серіальні видання, серед яких: «Живая старина», «Киевская старина», «Университетские известия», «Записки императорской Академии наук», «Известия императорской археологической комиссии», «Известия Императорского Русского географического общества», «Известия Общества преподавателей графических искусств», «Этнографический сборник», «Этнографическое обозрение», «Хроніка Наукового товариства ім.Т.Шевченка» тощо.

Першоджерелами для вивчення минулого нашого краю є документи Полтавського губернського земства, звіти повітових земств. Зберігаються книги з автографами

українських та зарубіжних діячів науки, культури, літератури, мистецтва.

На сьогодні наша бібліотека має найповніше в країні зібрання літератури з кераміки й гончарства всього світу. Отримуються книги та періодика з Італії, Франції, Німеччини, Португалії, Великобританії, Австралії, США тощо. В діаспорному розділі в основному знаходиться література, подарована різними доброчинниками з-за кордону. Особливу подяку складаємо доньці Гната Хоткевича, п.Ганні Хоткевич (Франція), яка подарувала п'ятитомну англomовну «Енциклопедію українознавства». Чимало дарують і вітчизняні мистецтвознавці, художники, етнографи, археологи, письменники, історики. Серед них М.Вінграновський, В.Гудак, В.Качкан, Т.Косміна, Ю.Лашук, В.Наулко, Л.Орел, А.Пономарьов, В.Приймак, П.Ротач, О.Супруненко, М.Ткач.

Книжковий фонд налічує понад 30 тис. од. зб., з них понад 12 тис. дореволюційних видань, унікальна збірка літератури з проблем українського та світового гончарства. Нині бібліотека, масиви якої дедалі зростають, розміщується на другому поверсі Науково-дослідного центру музею (вул. Партизанська).

Одним з її найважливіших за-